



## Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Niğde Saat Kulesi\*

### *The Niğde Clock Tower in Light of New Archive Documents*

Efkan Uzun\*\*

#### Öz

Tespit edilebildiği kadarıyla zamanı gösteren alet olan saatin; güneş, kum, yağ, su ile çalıştırılan en ibtidai şekilleriyle, M.Ö. önce 3000–2000 yıllarında Mezopotamya, Mısır, Hindistan ve Çin’de kullanıldığı görülmüştür. Bu saatlerin en yaygın olarak kullanılanı güneş saatleri olmuştur. Bu saatler, Selçuklu ve Osmanlılar döneminde de kullanılmış, mevcudiyetini XX. yüzyıl başlarına kadar sürdürmüştür. Namaz saatlerinin tespiti ve takvimlerin düzenlenmesi açısından yapılan titiz çalışmalara bakıldığında, saatlerin gelişiminde Müslüman âlimlerinin ve İslam medeniyetinin payını yabana atmak mümkün değildir. Saat kulesi yapma geleneği Avrupa’da XIII. yüzyıldan itibaren görülmeye başlamış ve XIV. yüzyılda yaygınlaşmıştır. Osmanlı topraklarına ise Kanuni Sultan Süleyman döneminden hemen sonra, XVI. yüzyıl sonlarında girmiş, XVIII. yüzyıl ile beraber gelişip yayılmıştır.

Osmanlı topraklarında esas saat kulesi yapımı Osmanlıların batılılaşma süreciyle de ilgili olarak; Sultan II. Abdülhamid’in tahta çıkışının 25. sene-i devriyesinde (1901-1902), valilere saat kulesi yapımıyla ilgili gönderdiği ferman ile başlamıştır. Padişahın şahsi olarak vakitlerin kullanımına verdiği önem bir yana, ülkesinde işlerin daha hızlı ve düzenli bir şekilde yapılması için de bu işe ayrı bir ehemmiyet verdiği bilinmektedir. İnşa tarihinde ihtilaf olmakla beraber bu dönemde yapılanlardan birisi de Niğde Saat Kulesi’dir.

Bu çalışmamızda Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nde bulduğumuz ve bugüne kadar kullanılmadığını anladığımız belgeler ışığında; Niğde Saat Kulesi yeniden ele alınacak ve bilim dünyasına daha yakından tanıtılacaktır.

*Anahtar Kelimeler:* Saat Kulesi, Niğde, II. Abdülhamid, Zaman.

#### Abstract

It has been seen that the clock, an instrument that shows time to the extent it can be determined, was used in Mesopotamia, Egypt, India, and China in the years 3000–2000 BCE, in the most rudimentary forms operated by sun, sand, oil, and water. Sundials were the most commonly used of these clocks. These clocks were used in the Seljuk and Ottoman periods and maintained their presence until the start of the 20th century. Regarding the meticulous studies conducted in terms of the identification of prayer clocks and regulating calendars, it is not possible to disregard the share of Muslim scholars and Islamic civilization in the development of clocks. The tradition of making clock towers started to be seen in Europe in the 13th century and became common in the 14th century. It entered Ottoman lands at the end of the 16th century immediately after the reign of Suleyman the Magnificent and developed and spread together with the 18th century.

Basic clock tower construction on Ottoman lands started with the decree Sultan Abdülhamid II sent regarding the construction of clock towers to the provinces at the turn of the 25th year of his ascent to the throne (1901-1902), regarding the process of westernizing the Ottomans. It is known that the importance the sultan personally gave to the use of time on the one hand was for the faster and more orderly conduct of work in his country and that he provided a separate consideration to this work. One of the configurations in this period along with controversy in the history of construction is the Niğde Clock Tower.

This study will reopen the discussion of the Niğde Clock Tower and will more closely get familiar with it in the world of science considering the documents we have found in the Presidential Office of the State Archives Ottoman Archive and understand not to have been used until today.

*Keywords:* Clock Tower, Niğde, Abdülhamid II, Time.

\* Bu Makale; 3-6 Mayıs 2012 tarihinde Niğde’de düzenlenen *1.Uluslararası Niğde Dil, Kültür ve Tarih Sempozyumu*’nda sunulan bildirinin genişletilmiş ve düzenlenmiş halidir.

\*\* (Doç. Dr.); Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, efganuzun@ohu.edu.tr; ORCID: [orcid.org/0000-0002-4419-0243](https://orcid.org/0000-0002-4419-0243)

## Giriş

Genellikle geçmiş, yaşanan an ve gelecek olarak sınırlanan zaman; içinde yaşayan insanların yaşamı sınırlıdır ve bu yüzden insan için bu kavram mevzubahis olduğunda kısa bir müddetten bahsediyoruz demektir. Dünyadaki zaman kavramı kıyamet ile sonlandırılmaktadır. Bu yüzden insanın dünyadaki kullandığı zaman sürekli akar halde olmak zorundadır.<sup>1</sup> Günümüz insanı için vakit kavramının artık bir “anytime” veya “timeless time” (zamansız zaman)<sup>2</sup> haline gelmiş olduğu iddiası önemle üzerinde durulması gereken bir meseledir. Ama en azından yaşadığımız şu çağın biraz evveline kadar zaman, batıda hem devlet idarecileri için hem de insanlar için özellikle sanayi inkılabı ile başlayan süreçte daha çok çalışmak ve daha çok üret(tir)mek için son derece önemli bir olgu haline gelmişti. Günümüz dünyasının küreselleşmesinden, küçük bir köy haline dönüşmesi veya dönüştürülmesinden bahsedilirken artık vaktin milletlere veya dinlere göre tasnifi meselesi de çok az istisnalar hariç neredeyse tümünden rafa kalkmış görüntüsü arz etmektedir. Hicri ayların ve günlerin adını bile bilmeyen Müslümanların yaşadığı toplumlar açısından meseleye bakıldığında; “Müslümanın zamanı” kavramının da ciddi biçimde tehdit altında olduğu çok açık bir durumdur. Daha çok mutasavvıfların “İbnü'l-vakit” veya “veled-i zaman” olarak da tanımladıkları Müslüman birey bu durumun farkında mı o da çok ayrı devasa bir mesele olarak elan karşımızda durmaktadır.

Sözlüklerde kısa veya uzun vakit, az ya da çok bölünebilen müddet gibi anlamları olan zamân kelimesinin kökü eski İran'a kadar dayanmaktadır. Yılın çeşitli bölümleri, mevsimleri, bir kimsenin yönetimde kaldığı süre, bir insanın yaşadığı ömür anlamında kullanıldığı gibi meyve zamanı, panayır zamanı gibi yıl içinde tekrarlanan bazı hadiseler için de kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de zamanı ifade eden çok sayıda kelime vardır ve bu kelimeler genellikle bir işin veya ibadetin vaktini bildirmek ya da tarihi bir olaya atıfta bulunmak için farklı şekillerle izah edilmiştir. “Yevm” kelimesi yirmi dört saatlik tam günü bildirdiği gibi “kıyamet günü”, “hesap günü” gibi hususi anlamları kasteden manalarda da kullanılmıştır. Konumuzla ilgili saat kelimesi Kur'an'da kâinatın sonunu ifade etmek ve insanın ecelinin değişmezliği anlamlarında kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de bir gün namaz vakitleriyle irtibatlı bir şekilde; sabah, öğle, gün ortası, ikindi, akşam, yatsı, sabah ve akşam şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca zamanın kıymetine binaen fecr, kuşluk vakti, asr örnekleriyle zamana yemin edilmesi de önemlidir.<sup>3</sup>

Konumuzla yakından ilgili bir başka kavram da zamanın belirli bir parçasını ifade etmek için kullanılan vakit kelimesidir. Kur'an-ı Kerim'de vakit ve ilgili kelimeler on üç ayette geçmektedir. Bu manalarıyla çok fazla sayıda Hadis-i Şerif'te de kullanılmıştır. Fıkıh alanında ise en çok namazla ilgili olarak kullanılan vakit; oruç, hac, umre, zekât, sadaka-i fitr kurban, akika, itikâf gibi ibadetler için ve özellikle temizlikle ilgili konularda kullanılmıştır. İslam tarihinde ibadetlerin vaktinin tayininin önemine bağlı olarak, bilhassa namaz vakitlerinin tespitini konu alan “ilm-i mikât” oldukça gelişmiştir. Bu alanda saatleri düzenleyen, ayarlayan ve tamiriyle uğraşan kimselere “muvakkit” çalıştıkları mekânlara ise “muvakkithâne” denilmiştir. Bu alanda daha üst seviyede çalışma yapan astronomlara ise “mikâtî” denilmektedir. Saat yapımıyla ilgilenen ilim dalına ise “ilm-ü âlâtü's-saat” denilmiştir.<sup>4</sup> Sözlüklerde; gece

<sup>1</sup> İlhan Tekeli, “Antropomorf Bir Zaman Yorumu Olarak "Anytime" (Herhangi Bir Zaman) Ve Geleceğe Bakışa Getirdikleri”, erişim 22 Nisan 2019, <https://www.academia.edu/29538572/>, s.5.

<sup>2</sup> Tekeli, a.g.m., s.7-8.

<sup>3</sup> İlhan Kutluer, “Zaman”, *DİA*, C.44, İstanbul: 2013, s.111-112.

<sup>4</sup> M. Kâmil Yaşaroğlu, “Vakit”, *DİA*, C.42, İstanbul: 2012, s.488, 491.

ile gündüzden oluşan 24 saatlik zaman dilimi ve kısa an için kullanılan saat kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de 48 ayrı yerde geçmekte olup bunların kırkında Kıyametin kopma anı ve o günün kastedildiği belirtilmektedir.<sup>5</sup>

Zamanı gösteren alet olarak tanımlanan saat, tespit edilebildiği kadarıyla; güneş, kum, yağ, su ile işleyen en ilkel şekliyle, M.Ö. 3000–2000 yıllarında Mezopotamya, Mısır, Hindistan ve Çin'de kullanılmıştır. Bunların en yaygın kullanılanı güneş saatleridir.<sup>6</sup> Romalıların da güneş saati yaptıkları bilinmekle birlikte bu saatler İslam güneş saatleri kadar gelişmiş değillerdi. İslamiyet ile birlikte Müslümanlara beş vakit namaz ve oruç gibi mükellefiyetlerin emredilmesi Müslümanları bu ibadetler için vakitlerin tayini konusunda çalışmalara sevk etmiş ve bu doğrultuda yapılan saatlerin daha teferruatlı ve hassas yapılmasına ehemmiyet verilmiştir. Zira bu ibadetler belli bir vakit çerçevesinde yapılmaktadır ki en küçük bir yanlış, yapılan ibadetin tekrar yapılmasına veya kefaretinin ödenmesine sebep olabilmekteydi. Bu açıdan bakıldığında zamanın önemi Müslümanlar açısından daha da anlaşılır hale gelmektedir. Bu öneme binaen mekanik saatlerin henüz bilinmediği devirlerde güneş saatleri ile usturlap ve rubu tahtası kullanılmıştır. Zamanla bu aletler yerlerini teknik olarak daha gelişmiş mekanik saatlere bırakmışlardır. Saatler hakkında en eski ve en önemli kaynak, Diyarbakır'da kurulan Artuklu devletine 25 yıl hizmet etmiş olan, İsmail b. El-Razzaz El- Cezeri'nin 1205-1206 da yazmış olduğu "*Kitab fî Ma'rifet El-Hiyel El-Hendesiye*" adlı eseridir. Güneş saatleri Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devletinde de gelişerek varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nde mekanik saatlerin yapımı III. Murat dönemine rastlamaktadır. Bu dönem yapılan çalışmalardan Takiyüddin'in "*Alat-ı Rasadiye*" adlı eserinde bahsedilmektedir.<sup>7</sup>

### Saat Kuleleri

Saatler sınıflandırıldığında; güneş saati, su saati, mum saati, kum saati ve mekanik saat olmak üzere kullanım şekline göre kısımlara ayrıldığı görülmektedir. Günümüzde bu saatler artık yerini kuarslı saat, sıvı kristalli dijital saat ve 500 yılda bir saniye hata yapma ihtimali olan atom(molekül) saatlere bırakmışlardır. Bu saatlerden zamanla gelişen ve yayılan mekanik saatler; duvar, masa ve cep saatleri olmak üzere kullanım alanları genişlemiştir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren büyük İstanbul camilerinin artmasına bağlı olarak namaz saatlerinin belirlenmesi için büyük boy sarkaçlı saatler kullanılmıştır. Ancak istenilen şekilde faydalanılamamıştır. Avrupa'da ilk defa İtalya'da görülen saat kulelerinin XV. yüzyıl başlarından itibaren yaygınlaştığı bilinmektedir.<sup>8</sup>

Şehirlerin merkezlerini süsleyen bu saat kuleleri kent merkezinin her yerinden görülebilen meydanlara, şehrin en yüksek tepesine veya bir yapı üzerine dikilirdi. Saatin gelişmesinde İslam âleminin ve doğu medeniyetlerinin büyük etkisi olmasına rağmen saat kulesi bazı dezavantajlarının varlığı sebebiyle önce Avrupa'da gelişmiştir. Avrupa'da XII. Yüzyıldan itibaren saat kuleleri kiliselerde ve saraylarda görülmüştür. İlk örnekleri ise İngiltere'de Westminster ve İtalya Padua'daki saat kuleleridir. İtalya'da De Dondi'nin, Fransa'da ise Henry de Vick'in XIV. yüzyılda Fransa Kralı V. Charles için inşa ettikleri yapılar astronomik saatlerin ilk numunelerindedir.<sup>9</sup>

<sup>5</sup> Bekir Topaloğlu, "Saat", *DİA*, C.35, İstanbul: 2008, s.322.

<sup>6</sup> Hakkı Acun, "Anadolu Saat Kuleleri", *Türkler*, C. 15, (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002), s.382.

<sup>7</sup> Acun, a.g.m., aynı yer.

<sup>8</sup> Atilla Bir ve Mustafa Kaçar, "Saat", *DİA*, C. 35, İstanbul: 2008, s.322-325.

<sup>9</sup> Hakkı Acun, "Saat Kulesi", *DİA*, C. 35, İstanbul: 2008, s. 325; Krş Bir ve Kaçar, a.g.m., s. 324-325.

Avrupa da yapılan saat kuleleri Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyıl sonlarında görülmüştür. İlk örnekleri ise Banyaluka Ferhat Paşa Cami saat kulesi (1577) ve Üsküp Saat Kulesi olarak ifade edilmektedir. Bu yapılar, 1593'te Üsküp'ü gezen bir Türk tarafından gâvurların binaları arasında sayılmıştır. 1660-61'de Üsküp'e gelen Evliya Çelebi de saat kulelerinden bahsetmektedir.<sup>10</sup>

Elimizde bulunan kaynaklara göre Osmanlı ülkesinde saat kulesi yapım işinin XVI. yüzyıl sonlarında başladığı genel kabul görmektedir. 1553-1555 Osmanlı ülkesinde bulunan seyyah Hans Dernschwam "burada ne kilise çanı ne de saat kulesi vardı..."derken; 1560'da I. Ferdinand'ın elçisi olarak İstanbul'a gelen Busbeq ise; Türklerin yeniliklere açık ve faydalı şeyleri kullanmaya hevesli olmalarına rağmen saat kulelerinin olmamasını hayretle belirtir.<sup>11</sup>

Saat kulelerin Osmanlı devletinde bu kadar geç görülmesi ve rağbet görmemesinin en önemli sebeplerinden biri muvakkithanenin bulunması ve mekanik ses yerine insan sesiyle namaz vakitlerinin halka duyurulmasıdır. Namaz vakitlerinin güneşe göre ve hassas bir şekilde belirlenmesi, ayrıca kible yönünün dakik olarak tayini ihtiyacı, muvakkithânenin İslam'ın erken dönemlerinde daha Emevîler döneminde ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Muvakkithaneler İslam ülkelerinde ezan ve namaz vakitlerinin halka duyurulmasında kullanılmaktaydı. Namaz vakitlerinin hassasiyetle hesaplanmasının gerekliliğinden dolayı en dakik olan saatlerde bile kaçınılmaz olarak hata payının olması bir diğer nedendi. Zira akşam namazı ile yatsı namazı arasın da en kısa günde 120 dakika gibi bir süre vardı. Bu da vakitlerin karışmasına sebep olabilirdi. Bir başka husus ise İslam ülkelerinde namaz vakitleri gerçek güneş saatine göre düzenlenmiş ve alaturka saat denilen bir düzen kullanılmıştır. Buna göre alaturka saat güneş battığında tam on ikiyi gösteriyordu. Mekanik saatler ise ortalama güneş saatlerine göre çalışır ve ortalama güneş saatine göre çalışan saati, alaturka saate göre çalıştırmak için her gün güneş batımın da on ikiye ayarlanması gerekir küçük saatlerde bu mümkün olmakla birlikte kule saatlerin de bu işin zorluğu malumdur. Bir başka sebep ise, bu saatlerin en iyi çalışanlarının bile günde en az yarım saat geri kalmaları (iki saate kadar geri kalabiliyorlardı) kule saatlerinin Anadolu topraklarına gelişini geciktirmiştir.<sup>12</sup>

Ancak batının teknik üstünlüğünün akabinde kültürel açıdan da İslam ülkelerini etkilemesi neticesinde Osmanlı ülkesinde de saat kuleleri XIX. yüzyılda daha çok görülmeye başlamıştır. Sultan II. Abdülhamid Han din ve fen alanlarının her ikisine de hassasiyetle önem vermiş ve bunu çeşitli vesilelerle hem etrafındakilere hissettirmiş hem de günlük hayatın farklı alanlarında yaptığı icraatlar ile halka göstermiştir. Saat kuleleri de kamusal alanda halka faydası dokunması amacıyla inşa edilen kamu yatırımları olarak ön plana çıkmıştır.<sup>13</sup> Saat kulelerin Osmanlı topraklarında gelişmesi, Sultanın zamana verdiği önem ve devlet işlerindeki disiplini sağlamak, bu yolla devlet merkezîyetçiliğini oluşturmak gibi sebepler sonucu tahta çıkışının seneyi devriyesinin yirmi beşinci yılında (1901), saat kulelerinin yapımı için valilere gönderdiği ferman neticesinde olmuştur. Bu ferman üzerine Osmanlı coğrafyasındaki birçok vilâyet ve sancaklarda saat kulesi yapımına gidilmiştir. Günümüzde birçok Anadolu kentinde halen ayakta durmakta olan bu saat kuleleri buldukları şehrin simgesi ve o şehrin en önemli tarihi kalıntıları haline gelmişlerdir. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı ülkesinde görülmeye başlayan saat kuleleri, XVIII. – XIX. yüzyıllarda batıdan

<sup>10</sup> Acun, a.g.m., s. 325.

<sup>11</sup> Hakkı Acun, *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2011), s. 6.

<sup>12</sup> Hakkı Acun, "Anadolu Saat Kuleleri", *Türkler*, C.15, s.383; Salim Aydüz, "Muvakkithâne", *DİA*, C. 31, s. 413-415.

<sup>13</sup> Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, (Ankara: Selçuk Yayınları, 3. b, 1986), s. 24-25; Ömer Faruk Yılmaz, *Sultan İkinci Abdülhamid Han'ın Aile Hayatı*, (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2013), s. 163-165.

doğuya doğru giderek yaygınlaşmıştır. Hakkı Acun yaptığı araştırmalara göre; Anadolu’da müstakil inşa edilen 44, bir yapıya bağlı kuleler şeklinde 15, izleri silinen 25 ve yeni yapılan 15 adet saat kulesi tespit edilmiştir.<sup>14</sup>

Saat kuleleri şehirlerin ve kasabaların süsü mesabesinde olup, her biri aynı zamanda birer anıt yapılarıdır. Genellikle şehirlerin en yüksek tepelerine veya her yerden görülmesi mümkün olan meydanlara ya da önemli bir yapı üzerine inşa edilirlerdi. Saat kuleleri genel olarak kaide, gövde ve köşk kısımlarından oluşur. Kaide kısmında oda ve içinde merdiven mevcuttur. Bu oda muvakkithane olarak da kullanılabilir. Bazı örneklerde kaide üzerine çeşme de yapılabilir. Kulenin en son katında saat mekanizması vardır ve buraya köşk denir. Saat köşkünün tepesinde çan vardır, bazen çanın üzeri kubbe veya külahla örtülür. Saatler her saat başı saat sayısı kadar veya saat başı tek vuruş yapacak şekilde üretilmiştir. Bazı saatler her yarım saatte de çalarlar veya çeyreklerde tek, buçuklarda çift olarak çalanlar vardır. Her saat başındaki vuruş bir iki dakika arayla da çalanlar vardır. Büyük ağırlıklarla çalışan saatler özelliklerine göre haftalık, on beş günlük veya aylık olarak kurulabilir. Her kulenin bir veya birden fazla saat kadranı ve çanı bulunabilir.<sup>15</sup>

Osmanlı coğrafyası içerisinde, Anadolu’dakilerden başka; Arnavutluk’ta 6, Bosna Hersek’te 23, Bulgaristan’da 35, Filistin’de 1, Irak’ta 4, İsrail’de 5, Karadağ’da 2, Kosova’da 11, Libya’da 1, Lübnan’da 2, Makedonya’da 15, mısırdaki 1, Romanya’da 1, Sırbistan’da 1, Suriye’de 3 ve Yunanistan’da 14 olarak 125 saat kulesi tespit edilmiştir. Ayrıca İtalya, Hindistan ve Meksika’ya gönderilen üç eser daha vardır. Haydarpaşa Garı, Galatasaray Lisesi ve Çiçek Pasajı gibi alınlıklarında saatin yer aldığı binalar da bulunmaktadır. Saat kuleleri; Dolmabahçe, Çanakkale, İzmit ve İzmir’de aynı zamanda kaidelerindeki çeşmelerle sebile; Dolmabahçe, Kayseri, Muğla, Tokat ve Yozgat saat kulelerinin altlarındaki odalarla muvakkithane görevlerinden başka özellikle Çankırı, Çorum, Samsun, Sungurlu ve Yozgat’ta balkonlu bulunanlar yangın kulesi ve sisli havalarda yön gösterici, öte yandan bazılarının taşıdığı hava olaylarını ölçen aletler taşımasıyla da (rüzgârgülü, barometre) çok fonksiyonlu yapılar şeklinde yapılmış ve kullanılmışlardır.<sup>16</sup>

### Niğde Saat Kulesi

Osmanlı modernleşmesi denilince daha çok 19. yüzyıl anlaşılmalıdır. Bu yüzyılın en önemli konularından birisi şüphesiz “batılılaşma” kavramı ile ifade edilmektedir. Bu yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın ilk yıllarında hüküm süren ve Sultan II. Abdülhamid dönemi ise batılılaşma açısından son derece önemlidir. Osmanlı Devleti ve toplumunun önceliklerine göre belirlenmiş ihtiyaçlar çerçevesinde atılan adımlar bu dönemin batılılaşmasının ana karakterini oluşturur. İhtiyaçlara göre öncelikli alanlarda yapılan mecburi değişimler *ihtiyatlı bir batılılaşmayı* beraberinde getirmiştir.<sup>17</sup>

<sup>14</sup> Acun, a.g.m., *Türkler*, s.383; Acun, “Saat Kulesi”, *DİA*, C. 35, s. 326; Enver B. Şapolyo, “Saat Kulelerimiz”, *Önasya*, S.44, (Nisan 1969), s.11; ayrıca bkz Osmanoğlu, a.g.e., s.82-85.

<sup>15</sup> Acun, a.g.m., *Türkler*, s.382; Yine Acun, *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*, s.7-8.

<sup>16</sup> Hakkı Acun, “Saat Kulesi”, *DİA*, s. 326; Türkiye haricinde ve dâhilinde bulunan saat kuleleri ve kitabelerine dair birer örnek için bkz. Mehmet Tütüncü, “Filistin ve İsrail’deki Osmanlı ve Saat Kuleleri”, *Tarih ve Düşünce*, Temmuz - 2016, s. 19-27; Alptekin Yavaş, “Çanakkale Saat Kuleleri”, *IV. Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, Niğde, 26-28 Nisan 2017, C. 3, s. 37-44.

<sup>17</sup> Geniş bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, 2018; François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, (Çev. Ali Berktaş), (İstanbul: Homer Kitabevi, 2006); Hicran Hanım Halaç ve Sibel Özdemir İlhan, “Kentsel

Modern dönem devletlerinde iktidarın meşrulaştırılmasında çok sayıda sembol kullanılmıştır.<sup>18</sup> Bunlardan birisi de saat kuleleridir. Saat kuleleri hem batılılaşma manasına hem de hâkimiyetin temsil edilmesi anlamında imparatorluk armaları ve farklı saltanat sembolleri ile bezenerek inşa ettirilmiştir. Bu kule tipi yapılar ayrıca hâkimiyetin ve otoritenin önemli sembollerinden birisi olmuştur. Bu yapılar vasıtasıyla devlet taşrada hem otoritesini hissettirmiş hem de modern devletlerin doğası gereği yapması gereken halka hizmet vazifesini de görmüş olmaktadır.<sup>19</sup> Tanzimat sonrası dönemde Anadolu şehirlerinde önemli fiziksel değişiklikler olmuştur. Hem batılı hem de klasik üslupla şehirler yeni baştan dizayn edilmeye çalışılmış, hükümet konakları, askeri binalar, yeni yollar ve yeni yapı türleri inşa edilmiş, bu esnada yeni bazı semboller de kullanılmıştır. Bu yeni yapılar ve anıtlar genellikle tahta çıkış (cülus) yıl dönümlerinde veya merasimlerinde törenlerle açılmıştır.<sup>20</sup>

Anadolu'daki saat kuleleri önemli kültürel miraslarımız arasında yer almaktadır. Bunlardan biri de Niğde'de bulunan Niğde kalesindeki saat kulesidir. İnşa kitabesi bulunmayan kulenin bazı araştırmalarda Sultan II. Abdülhamid'in tahta cülusunun 25. senesinde 1901-1902 yılında Ziya Paşa tarafından inşa ettirildiği belirtilirken, diğer bazı araştırmalarda ise yine Ziya Paşa tarafından 1866 tarihinde inşa ettirildiği belirtilmiştir. 1322/1904 yılına ait Konya vilayet salnâmesinde bu yapıdan; "*Müceddeden yapılmış bir saat kulesi*" diye bahsedilmesi kulenin 1901 yılında yenilenmiş olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.<sup>21</sup> Bu durum Osmanlı şehirlerinde başlatılan inşa ve yenileme faaliyetlerinin örneklerinden birisi olarak da kabul edilebilir.

Saat kulesi, orijinalliğini koruyarak günümüze kadar gelmiş ve varlığını halen devam ettirmektedir. Rivayete göre yıldırım düşmesi sonucu tahrip olan yapı 1950-60 yıllarında onarım görmüştür. Kulenin iç kalenin güneybatı köşesindeki kare planlı burcun yarısının yıkılarak içi doldurulmak suretiyle yapıldığı belirtilmektedir. En üstte kubbenin oturduğu silindirik sütunlarda bazalt taşı, diğer kısımlarda ise sarımtırak renkte ince yontulmuş trakit taşı kullanılmıştır. Ayrıca gövdede dekoratif amaçla ince yontulmuş bazalt taşına yer verilmiştir. Kuleye, iç kalenin güneybatı kısmından on sekiz basamaklı merdivenle ulaşılır. Kulenin bulunduğu burç iç kalenin zemininden 6 metre yüksektedir ve minare biçimi şekilde inşa edilmiştir. 4 bölümden oluşan kule burçtan başlayarak takriben 20 metre olup yukarıya doğru çok hafif incelenerek yükselmektedir. Kaidesi de gövdesi de ongen planlıdır.<sup>22</sup>

Kulenin balkon kısmı demir korkuluklarla çevrilmiş minare şerefesine benzemekte olup yukarı doğru genişleyen bir yapıdadır. Balkondan (şerefe) başlayan üçüncü bölüm minare peteği şeklinde yapılmıştır. Bu bölümün batı kenarında saat kadranı bulunmaktadır. Kulenin en üst parçasını oluşturan dördüncü bölüm sivri kemerler yardımıyla bir kubbeye örtülüdür. Bu kubbenin üzerinde ucunda ay-yıldız bulunan bir alem

İmge Olarak Saat Kuleleri; II. Abdülhamit Han Dönemi Saat Kulelerinin İstanbul Dışı Türkiye Coğrafyasında Dağılımları ve Bir Tipoloji Denemesi", *NWSA – Humanities*, 9/4, (2014): 191.

<sup>18</sup> Geniş bilgi için bkz. Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, (İstanbul: YKY, 2002).

<sup>19</sup> Halaç ve İlhan, a.g.m., s.191, 198. Sultan II. Abdülhamid'in vakte verdiği kıymetin de bu kulelerin inşasında önemli rol oynamış olması gözden kaçırılmaması gereken bir husus olarak dikkate alınmalıdır.

<sup>20</sup> Paul Dumont ve François Georgeon, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, (Çev. Ali Berktaş), (İstanbul: TVYY,1999), s.1-19; Halaç ve İlhan, a.g.m., s.192.

<sup>21</sup> Mehmet Özkarcı, *Niğde'de Türk Mimarisi*, (Ankara: TTK Yayınları, 2001), s. 176-177; Krş. Acun, *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*, s75.

<sup>22</sup> Özkarcı, a.g.e., s.176. Acun, a.g.e., aynı yer.

mevcut olup saatin çanı bu kubbenin altındadır. Kulenin bedeninde ışığı temin maksadıyla 23 adet küçük mazgal pencere açılmıştır.<sup>23</sup>

### Niğde Saat Kulesi İle İlgili Arşiv Kayıtları

Yukarıdaki bilgilerden de kısmen anlaşılacağı üzere Niğde saat kulesinin yapılış tarihinde bir ihtilaf olduğu görülmektedir. 1866 veya 1901 tarihlerinin birisinde yapıldığını kabul etmekten başka çare görünmemektedir. Ancak kanaatimizce; 1866'da yapılmış olduğu ve 1901 tarihinde yenilenmiş veya bir plan değişikliği yapılmış olabileceği ihtimali akla daha uygun görünmektedir. Kuleyle ilgili arşiv belgelerinin neredeyse tamamında “Niğde’de inşa olunan...” ibaresinin geçmesi bu tarihin netleştirilememesinde bir problem olarak varlığını devam ettirmektedir. 17 Aralık 1900 tarihli bir arşiv belgesinden anlaşıldığına göre; Niğde hükümet konağı civarında inşaatı başlatılan bahçe, kıraathane ve dükkanlar için gerekli olan masrafın nasıl karşılanacağı ilgililere bildirilmiştir. Tahminimize göre eğer saat kulesi önceden yapılmış ise, bu tarihte şehir merkezinde başlatılan bahse konu inşaat faaliyetleri esnasında saat kulesinin de tamir ettirilmiş olabileceği zayıf da olsa bir ihtimal olarak akılda tutulması gereken bir husus gibi görünmektedir.<sup>24</sup>

Saat kulesiyle ilgili Arşivdeki diğer belgelerin çoğunluğu kuleye monte edilecek olan saat cihazıyla ilgilidir. Bu belgelerde saatin evsafı, ağırlığı, nereden alındığı, ödemenin nasıl yapıldığı vb. hususlardan bahsedilmektedir. Bir yandan Niğde’de inşaat devam ederken bir yandan da İstanbul’da kuleye takılacak saat ve edevatın ithalatı ile ilgilenildiği anlaşılmaktadır. Bu mesele hakkında birkaç belgenin en önce tarihli 16 Şubat 1903 tarihli olup gümrük vergisinden muaf olması talep edilen saatin ithalatı ile ilgili işlemlerin yapılması hakkındadır.<sup>25</sup> Şura-yı Devlet-i Tanzimat dairesine ait mazbataya göre; Niğde’de inşa olunan saat kulesine takılmak üzere sipariş verilen 1250 kg ağırlığındaki saat ve diğer edevatın Avrupa’dan getirilmesi için Hüdaverdi Oğlu Yuvanaki görevlendirilmiştir. Aynı belgeye göre; Konya vilayetinin arzusu üzerine, bu alet edevatın diğer yerlerdeki emsalleri gibi Dâhiliye Nezareti tarafından gümrük vergisinden muaf tutulacağı kabul edilmiştir.<sup>26</sup> Aynı minval üzere yazılan diğer bir belge ise 2 Temmuz 1903 tarihli olup; saat ve edevatının gümrük resminden muaf tutulması gerektiği hakkında Şura-yı Devlet-i Tanzimat dairesinin kararından sonra Padişah’ın iradesi ile sadrazam Mehmed Ferid Paşa’ya tebliğde bulunulmuş ve bu durum Dâhiliye Mektubî Kalemi tarafından Konya Vilayetine bildirilmiştir.<sup>27</sup>

Bir yandan kule saatinin makine ve teçhizatıyla ilgili ithalat çalışmaları devam ederken kulenin inşaatıyla ilgili bir takım gecikmelerin olduğu ve bu yüzden inşaatın 1905 yılında hala bitirilemediği arşivde konuyla ilgili belgelerden açıkça görülmektedir. **21 Mayıs 1905** tarihinde Niğde’den Dahiliye Nezareti’ne gönderilen bir telgraf metninde; “...daha önce Niğde’de binasına teşebbüs olunub masârif-ı inşaaiyesi karşılığı olmamasından dolayı haliyle kalmış olan memleket saat kulesinin...” diye başlayan telgrafta bu defa kulenin “*tarz-ı mimari-yi kadime-i İslamiye*” tarzında yeniden yaptırılması planlanmış ve bu defa yeni bir plan ve resim üzere inşa ettirileceği İstanbul’a bildirilmiştir. Üstelik bu defa ödenek yokluğundan dolayı bir gecikmeye mahal vermemek için ahalden yardım toplanarak (*iâne*) bu işin yapılması kararlaştırılmıştır.

<sup>23</sup> Özkarcı, a.g.e., s.177.

<sup>24</sup> BOA. İ.MF, 6/55, 24 Şaban 1318/17 Aralık 1900 tarihli irade-i Seniyye.

<sup>25</sup> BOA. DH. MKT, 654/24, 18 Zilkade 1320 / 16 Şubat 1903 tarihli belge.

<sup>26</sup> BOA. İ. RSM, 17/46:1-3, 21 Rebiü'l-evvel 1321/ 17 Haziran 1903 tarihli belge.

<sup>27</sup> BOA. DH. MKT, 731/69: 1-2, 6 Rebiü'l-ahir 1321/2 Temmuz 1903; BOA. DH. MKT, 738/66, 22 Rebiü'l-ahir 1321 / 18 Temmuz 1903 tarihli belgeler.

Dâhiliye Nezareti tarafından Sadrazamlığa bildirilen bu telgraf içeriğinin Padişah hazretlerine de arz edilmesi istenmiştir.<sup>28</sup>

Başka bir belgede ise; 8 Ekim 1907 tarihinde kulenin inşaat işleriyle bila bedel meşgul olan gayrimüslim vatandaşlardan *Pavkal Mina Efendi*'nin dördüncü rütbeden Mecidi Nişanıyla taltif edilmesinden bahsedilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, 1907 tarihinde kulenin inşaatı ancak bitmiş olmalıdır.<sup>29</sup> Dolayısıyla saat kulesinin inşaatı böyle geç bir tarihte bitmiş olduğu için saat mekanizmasının da bu tarihe kadar beklemiş olmasının lazım geleceği akıldan çıkarılmamalıdır. Konuyla ilgili bir arşiv belgesinde; hala kuleye asılacak saat ve edevatın gümrük resminden muaf tutulmasından bahsedilmektedir. Yani 18 Mart 1907 tarihine gelindiğinde bile hala saatin yerine takılamamış olduğundan söz etmek pekâlâ mümkün gözükmektedir.<sup>30</sup>

### Sonuç

Osmanlılarda saat kulesi yapma geleneği batıların etkisiyle başlamış ve daha çok batılılaşmayla ilgili bir olgu olarak kabul göre gelmiştir. Üstelik bu kulelerde genellikle saatlerin çan sesiyle saat başı zamanı hatırlatmaları Müslümanların birçoğunu rahatsız etmiş olmalıdır. Buna rağmen özellikle imparatorluğun son yıllarında vakte kıymet verilmeyen bir toplumun bu manada uyarılması vakitlerin değerli olduğunun ahaliye hatırlatılması ve o düzen içinde bir hayatın yaşatılması önemli görülmüş olmalıdır. Bu amaçla vakitlerin bilinmesi ve değerlendirilmesine özellikle Sultan II. Abdülhamid devrinde fazlaca önem verilmiştir. Halk üzerinde ne denli tesiri olduğu çok da belli olmayan bu hassasiyet henüz tam manasıyla aydınlığa kavuşturulamamıştır. Batılı toplumlarla kıyaslandığında göreceli olarak doğulu milletlerde çalışma saatlerine daha az riayet edildiğini söylemek mümkündür. Ama bu değerlendirme bile bir yönüyle eksik kalmaya mahkûmdur. Çünkü özelde Osmanlı toplumu genelde tüm Müslüman milletler için vakte bağlı bazı farz ibadetlerin varlığı elden geldiğince vaktin kıymetini bilmek mecburiyetinde oldukları gerçeğini bize hatırlatmaktadır. Dolayısıyla vaktin kıymetini bilme hususunda hangi toplumların daha dikkatli davrandıkları hususu incelenirken sadece çalışma saatleri üzerinden bir değerlendirme yapmak bizi bazı yanlış çıkarımlara götürecektir. Üstelik Sanayi İnkılabı ile başlayan sürecin batılı toplumları birçok şeyi yapmaya icbar etmiş olduğu gerçeğine de son derece dikkat etmek zaruridir. Mecburiyetler ilerleyen dönemlerde batılı insanlar arasında alışkanlık kesp etmiş ve günümüz modern toplumları göreceli olarak zamana aşırı değer vermeye başlamışlardır. Bu olguyu tersten okuduğumuzda; bir zamanlar "*ibnü'l-vakt*" kabul edilen Müslüman birey veya toplumların vaktin kıymetini bilmediği, ötekilerin gözünde tembel ve değersiz insan yığını haline dönüştüğü ön kabulü aslında Müslümanlar açısından bir şartlanmanın da göstergesidir.

Sultan II. Abdülhamid devirde bolca inşa edilen saat kulelerinin Orta Anadolu'nun küçük şehirlerinden birisi olan Niğde'de yapılmış olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu güne kadar yapılan çalışmalara rağmen eldeki verilerin yetersizliği sebebiyle bu kulenin inşa tarihi hep bilinmezliğini korumuş veya yanlış bilinmiştir. Bu kısa çalışmamızda kullandığımız arşiv belgeleri ile kulenin hem inşa tarihi hem de kuleye takılan saat ve ilgili alet-edevatın hangi tarihte monte edildiğine dair tartışmalara netlik kazandırılmıştır. Devletin içine düştüğü ekonomik güçlüklerle bağlı olarak çok basit bir kamu yatırımında bile çok farklı

<sup>28</sup> BOA. DH.MKT.964/2: 1-2, 27 Rebiü'l-ewvel 1323/1 Haziran 1905 tarihli telgraf ve ilgili belge; İâne için bkz. Abdülkadir Özcan, "İâne", *DİA*, C.19, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., 1999, s.228-232.

<sup>29</sup> BOA. DH.MKT. 1207/93, 1 Ramazan 1325/ 8 Ekim 1907 tarihli belge.

<sup>30</sup> BOA. ŞD. 594/61, 3 Safer 1325/18 Mart 1907 tarihli belge



zorlukların yaşandığı burada da açıkça görülmektedir. Maddi açıdan çekilen sıkıntılar, Avrupa'dan getirilen saat mekanizmasının gümrük işlemleri, inşaat süresinin uzun yıllar devam etmesi, bir türlü bitirilememesi, inşa planında yapılan değişiklik vb. hususlar bu kulenin faaliyetini geciktiren faktörler arasında dikkate alınmalıdır. Kulenin inşasında dikkat çeken bir husus da bu süreçte söz sahibi olanların hem İstanbul'da hem de Niğde'de gayrimüslim tebaanın üyeleri olmasıdır. Müslümanların içinde buldukları ekonomik durum bu tür faaliyetlerde yer almalarının önündeki en büyük engel olarak bu dönemde iyice belirginleşmiş görülmektedir. Niğde Saat Kulesi bugün tarihin taştan inşa edilmiş bir hatırası olarak kendine ait yerinde halen varlığını sürdürmekte ve şehrin kimliğine katkı sağlayan önemli bir sembol halinde Niğde'ye gelenleri selamlamaktadır.

## KAYNAKÇA

### Arşiv Vesikaları

- BOA. İ.MF 6/55, (24/Ş/1318)  
BOA. DH. MKT, 654/24, (18/Za/1320)  
BOA; İ. RSM, 17/46: 1-3 (21/Ra/1321)  
BOA. DH.MKT, 731/69: 1-2, (6/R/1321)  
BOA. DH. MKT, 738/66, (22/R/1321)  
BOA. DH.MKT.964/2: 1-2, (27/Ra/1323)  
BOA. ŞD. 594/61, (3/S/1325)  
BOA. DH.MKT. 1207/93, (1/N/1325)

### Diğer Kaynaklar

- Acun, Hakkı. "Anadolu Saat Kuleleri", *Türkler*, C.15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.382-387.  
Acun, Hakkı. *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2011.  
Acun, Hakkı. "Saat Kulesi", *DİA*, C.35, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., 2008, s.325-326.  
Aydüz, Salim. "Muvakkithâne", *DİA*, C.31, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., 2006, s.413-415.  
Bir, Atilla ve Kacar, Mustafa. "Saat" *DİA*, C.35, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., 2008, s.322-325.  
Deringil, Selim. *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul: YKY, 2002.  
Georgeon, F. *Sultan Abdülhamid*, (Çev. Ali Berktaş), İstanbul: Homer Kitabevi, 2006.  
Halaç, Hicran H. ve İlhan, Sibel Ö. "Kentsel İmge Olarak Saat Kuleleri; II. Abdülhamit Han Dönemi Saat Kulelerinin İstanbul Dışı Türkiye Coğrafyasında Dağılımları ve Bir Tipoloji Denemesi", *NWSA – Humanities*, 9/4, (2014): 190-200.  
Kutluer, İlhan. "Zaman", *DİA*, C.44, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., 2013, s.111-114.  
Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.  
Osmanoğlu, Ayşe. *Babam Sultan Abdülhamid*, Ankara: Selçuk Yayınları, 3.b, 1986.  
Özcan, Abdülkadir. "İlâne", *DİA*, C.19, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., 1999, s.228-232.  
Özkarıcı, Mehmet. *Niğde'de Türk Mimarisi*, Ankara: TTK Yayınları, 2001.

Şapolyo, Enver B. “Saat Kulelerimiz”, *Önasya*, S.44, (Nisan 1969), s.10-11.

Tekeli, İlhan. “Antropomorf Bir Zaman Yorumu Olarak "Anytime" (Herhangi Bir Zaman) Ve Geleceğe Bakışa Getirdikleri”, erişim 22 Nisan 2019, <https://www.Academia.Edu/29538572/> .

Tütüncü, Mehmet. “Filistin ve İsrail’deki Osmanlı ve Saat Kuleleri”, *Tarih ve Düşünce*, Temmuz - 2016, s. 19-27.

Topaloğlu, Bekir. “Saat”, *DİA*, C.35, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., 2008, s.322.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Vakit”, *DİA*, C.42, İstanbul: Diyanet Vakfı Yay., 2012, s.488-491.

Yavaş, Alptekin. “Çanakkale Saat Kuleleri”, *IV. Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, Niğde: 26-28 Nisan 2017, C.3, s.37-44.

Yılmaz, Ömer Faruk. *Sultan İkinci Abdülhamdi Han’ın Aile Hayatı*, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2013.

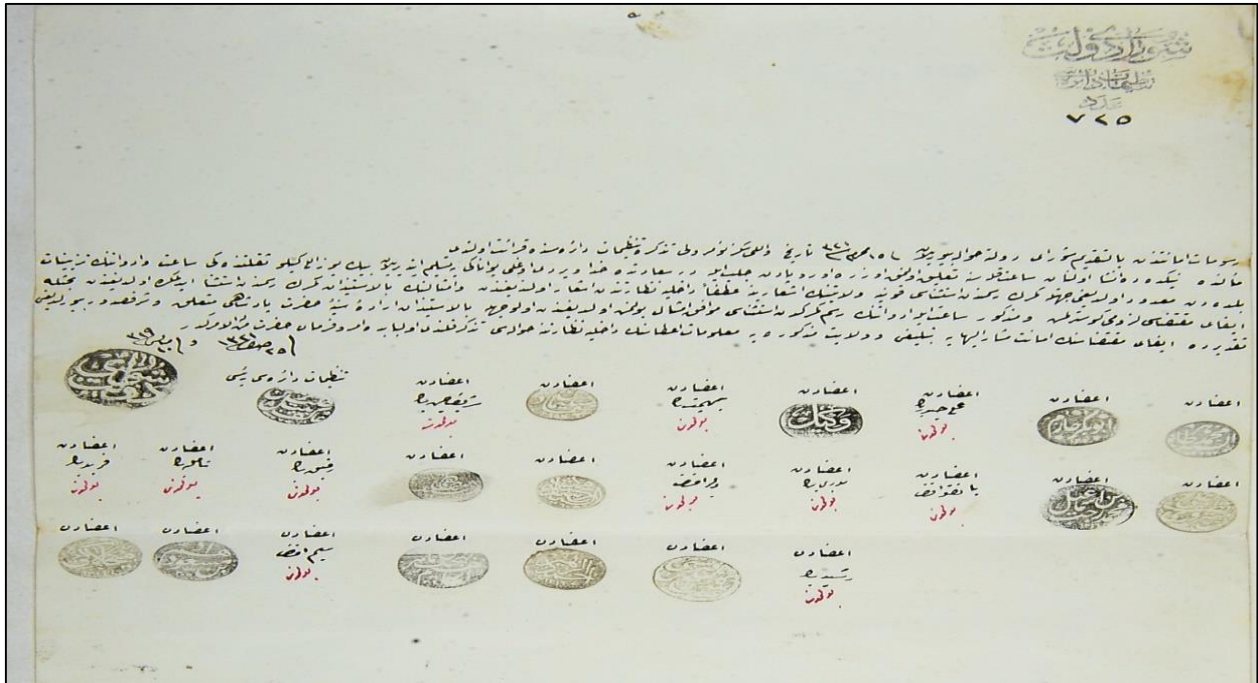
#### EKLER:



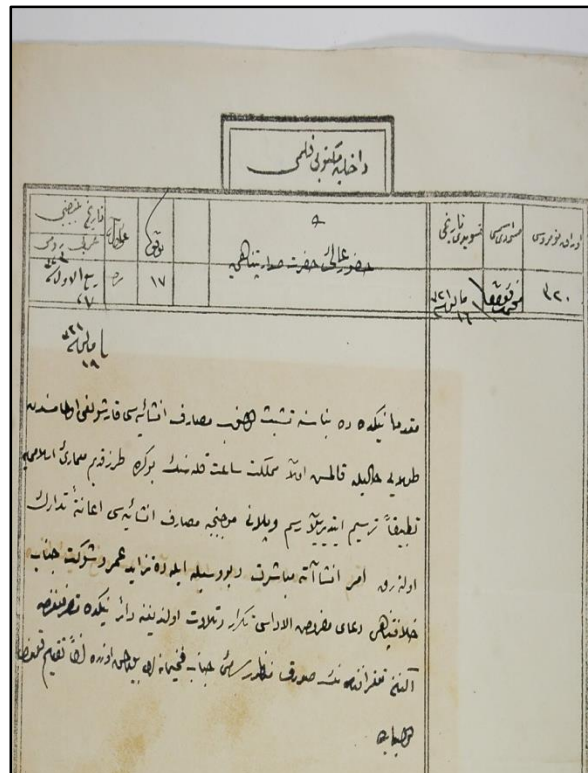
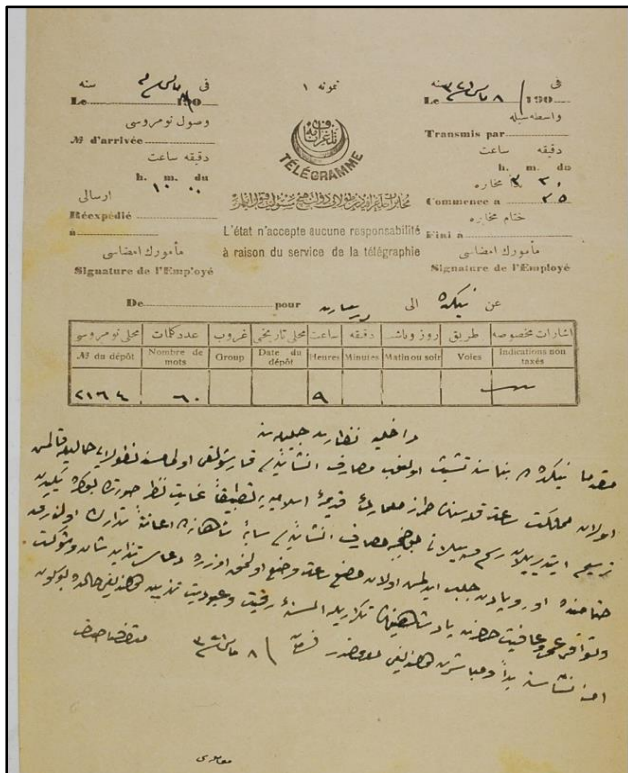
Resim 1: Kulenin alttan görünümü



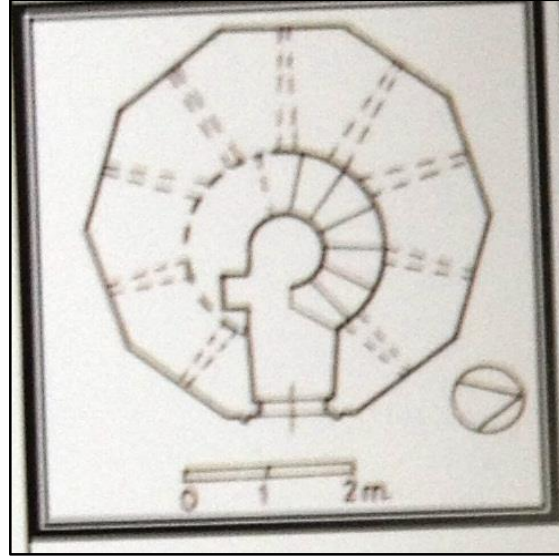
Resim 2: Kule ve saatin yakından görünümü



Belge 1: Niğde Saat Kulesine Ait Mazbata; BOA. İ.RSM, 17/46 (25 /S/1321= 23 Mayıs 1903)



Belge 2: BOA, DH.MKT, 964/2; Yarım kalan inşaata devam edilmesine dair (27/Ra/1323 - 1 Haziran 1905) belgeler



*Şekil 1: Kulenin Planı*